

WALTHER HUBATSCH: Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens. Band I. x + 598 s. 39 DM. Band II. Bilder ostpreussischer Kirchen. Bearbeitet von ISELIN GUNDERMANN. xxiv + 166 s. text. 715 ill. 39 DM. Band III. Dokumente. viii + 588 s. 121 ill. 39 DM. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.

Forfatteren af dette værk, Walther Hubatsch, professor i historie (Bonn), har gennem årtier beskæftiget sig med den præjiske historie, ligesom han har ansporet adskillige forskere til studier indenfor samme område, jfr. foruden hans egne arbejder også skriftserien *Studien zur Geschichte Preussens*, som nu omfatter en halv snes store enkeltundersøgelser; han ønsker selv at betragte dette værk som en frugt af den almindelige historieforskning og vel specielt den, der er bedrevet af ham selv og hans elever. I tekstbindet (Bd. I) fremstilles den evangeliske kirkes historie i Østprøjsen – et tilsvarende værk om Vestprøjsen er under udarbejdelse af en anden forfatter – begyndende med året 1525, da Albrecht ændrede ordensstaten til evangelisk hertugdømme, frem til afslutningen i 1945. Gennem 14 kapitler, inddelt i de traditionelle epoker: reformation, ortodoxi, pietisme, oplysning etc., fremlægges disse godt 400 års kirkehistorie både som en skildring af de kirkelige institutioners historie og som beskrivelse af lærens udformning, herunder de talrige lærestridigheder. Kildematerialet er til hvert enkelt kapitel taget op til fornyet undersøgelse. Der er ingen noter til teksten, men sidst i bindet findes til hver enkelt epoke fyldige henvisninger til utrykte og trykte kilder, monografier, afhandlinger o.s.v., ajourført til udgivelsesåret 1968, undertiden vedføjet korte kritiske bemærkninger. Værket er »objektivt« refererende, begivenhedernes forløb fremlægges som regel uden vurderende kommentarer. Af særlig interesse forekommer skildringen af det 16. årh.s og det 20. årh.s kirkehistorie. Det var først og fremmest i disse epoker den evangeliske kirkes skæbne afgjordes på godt og ondt. Under udarbejdelsen af sidstnævnte afsnit bygger forfatteren bl.a. på mundtlige oplysninger fra adskillige, heraf flere nulevende, teologer, som var aktive i kirkekampen. Vigtigst er dog det 16. årh.s begivenheder, og forf. har utvivlsomt ret i, at landets reformation først og fremmest skyldes hertug Albrecht selv, hvis overgang til lutherdommen havde sin årsag i personlige religiøse forhold mere end i politiske. Hans overbevisning om selv at skulle repræsentere den ideelle protestantiske fyrste gav nok lutherdommen fordel i første omgang, men denne opfattelse blev dog til en vis grad skæbnesvanger for kirken, som han styrede med uindskrænket myndighed, ikke alene m.h.t. højere embeders besættelser, jurisdiktion etc., men også m.h.t. læren. Det kan være sandt nok, at Albrecht kunne vise sig liberal overfor anderledes tænkende – hvis deres afvigelser ikke var af vigtighed – men det giver dog et skævt indtryk af hertugen at hævde, at han »die Freiheit der Wortverkündigung über alles stellte und aller dogmatischen Starrheit abhold war« (s. 53). Dette fremgår ikke mindst af hertugens personlige optræden i Osiander-sagen, den teologiske lærestrid om retfærdiggørelsen, hvor hans snæversyn og partiskhed fik talrige ulykkelige følger. Vel var det nok imod hertugens opfattelse at genere folk p.gr. af deres tro (s. 73), men under Osiander-sagen foranledigede hertugen dog både afskedigelser og landsforvisninger. Korrespondancen mellem Chr. III af Danmark og hertug Albrecht herom og de relevante akter i hertugens arkiv, nu i Göttingen, der bl.a. indeholder fortrolige

skrivelser fra Osiander til hertugen angående den danske konges holdning, giver et udmærket indtryk af Albrechts osiandrisme og netop hans »Starrheit«. Iøvrigt er det ikke helt korrekt, når forf. nævner, at Albrecht indhentede judicier fra Sachsen, Württemberg og Mecklenburg og tilføjer, at »ungefragt mischten sich aber sogleich andere mit Schmähchriften ein« (s. 82). Også andre blev anmodet om betænkninger, bl.a. Chr. III af Danmark, der som svar på det – nyligt offentliggjorte – afsendte judicium modtog en meget omfattende gendrivelse fra Albrecht, konciperet, som det har vist sig, af Osiander – selvom Albrecht havde lovet at hemmeligholde det danske judicium. Man kunne nok have ønsket sig en større samlet kritisk vurdering af hertug Albrechts kirkepolitik i det hele taget, således som det dog er tilfældet i forf.s værk om Albrecht fra 1960.

Værkets bind II er bearbejdet af Iselin Gundermann, kendt bl.a. fra sin bog om Albrechts første hustru, Dorothea, datter af Frederik I af Danmark (jvf. ovenfor). Bindet indeholder godt 700 fotografier og tegninger af kirker og inventar fra alle dele af området, foruden fortegnelse over samtlige kirker, afsnit om bygningshistorien, kildefortegnelse og registre samt et kort, der viser de evangeliske sogne indtil 1945. Dette kort er iøvrigt uundværligt til forståelsen af flere afsnit i værkets første bind.

Endelig indeholder det tredje bind dokumenter, der belyser den kirkehistoriske fremstilling fra 1523 til 1945, men bindet har også som den første kilde-samling til Østprovsens kirkehistorie i sin art betydelig selvstændig værdi: således er bl.a. kirkeordningen af 1558 her aftrykt fuldstændigt. Den har ikke tidligere været offentliggjort. I dette bind findes endvidere facsimilegengivelser af titelblade på reformationsskrifter, dogmatiske bøger, hymnologiske udgivelser samt gengivelser af et halvt hundrede kirkelige segl.

Fremstillingen er overalt levende og særdeles letlæselig, dette gælder ikke mindst redegørelserne for de mange teologiske stridigheder. Værket er i det hele taget udtryk for en imponerende arbejdsindsats og kan stå som et monument over forf.s vel uovertrufne fortrolighed med kildematerialet til præjsisk historie, hvilket er velkendt fra hans tidligere arbejder.

MARTIN SCHWARZ LAUSTEN

LARS LINGE: Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid. Bibliotheca Historica Lundensis XXIII. Lund, Gleerup, 1969. 450 s. 1 kortbilag. 43 sv. kr.

Et særligt aspekt af relationerne mellem de nordiske lande i det 16. og 17. årh. er grænsehandelen imellem dem. Indtil 1658 var de handelsgeografiske forhold i høj grad til Danmarks fordel, idet befolkningen langt ind i Småland, Västergötland og Värmland lettere kunne få deres importvarer (især salt) og afsætte deres eksportvarer (især levnedsmidler) i de danske og norske havne i Bohuslen, Halland, Blekinge og i mindre grad Skåne, end de kunne over de svenske byer. I takt med Vasaernes øvrige nationale økonomiske politik, som bl.a. gik ud på at styrke de svenske byer og gøre den svenske udenrigshandel uafhængig af de danske havne, opstod stigende problemer med denne grænsehandel.

Fra svensk side søgte man at begrænse den på forskellig måde, og i de tilfælde,